

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО РОЛЬ ВІЙСЬКОВОГО ФАКТОРА В ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Висвітлено погляди М. Грушевського на значення українського військового руху в державотворчих процесах Центральної Ради. Зосереджено увагу на концептуальних проблемах військового будівництва в Українській Народній Республіці, які порушив М. Грушевський.

Ключові слова: Центральна Рада, українізація російської армії, Армія УНР, військове будівництво.

Актуальність та постановка проблеми. Дослідження військових аспектів українського державотворення періоду 1917–1921 рр. привертають особливу увагу не лише професійних істориків, але й широкий загал громадськості. Передусім це пов'язано з актуалізацією в нинішніх умовах українсько-російського збройного протистояння, врахування набутого історичного досвіду в розв'язанні проблем збройного захисту суверенітету України. Попри те, що в українській історіографії нагромаджено значний фактографічний матеріал, що стосується висвітлення діяльності М. Грушевського на посаді Голови Центральної Ради, майже зовсім не з'ясовано питання його ставлення до українського військового руху, оцінок військового чинника в процесах державного будівництва цього періоду.

Стан дослідження проблеми. Свої оцінки щодо ролі армії в національно-визвольному русі періоду Центральної Ради почасти дав сам М. Грушевський в опублікованих статтях кінця 1917 – початку 1918 рр., а також додатку до своєї «Ілюстрованої історії України» [5; 6; 7; 8; 9; 11; 12]. Цікаві особисті спостереження про участь українізованих частин армії в подіях досліджуваного періоду можна почерпнути також у його «Споминах» [10]. Згадані праці

Голубко Віктор Євстахійович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історичного краєзнавства, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

© Голубко В.Є., 2016

вочевидь є швидше мемуарами, ніж науковими студіями і, по суті, є найінформативнішими першоджерелами до вивчення поставленої проблеми.

Характерно, що навіть у біографічних працях про М. Грушевського його ставлення до війська, як лідера українського парламенту, а пізніше глави УНР, практично не містить жодної конкретики. Так, у працях відомого діаспорного українського історика Любомира Винара подано надзвичайно цікаві подробиці з життя М. Грушевського, зокрема й періоду 1917–1918 рр. але майже не порушено цього питання [3]. Годі дошукуватись бодай постановки проблеми, яка нас цікавить і в матеріалах, приурочених до ювілеїв ученого, які передусім стосувалися аналізу його наукового доробку, історіософських поглядів та ін. [17].

У статтях, присвячених політичній діяльності М. Грушевського, його ставлення до військових аспектів державотворення періоду Центральної Ради також не знайшло належного висвітлення. Попри серйозний аналітичний підхід щодо внеску Михайла Сергійовича у концепцію української революції і роль, яку він відіграв на початковому етапі державотворчих процесів у добу Української революції, його погляди чи бодай рефлексії на місце армії в них дослідники також оминають [2; 15; 16]. Очевидно, причиною цьому є те, що військові справи не домінували в діяльності Голови Центральної Ради, а його контакти з армійським середовищем не були сталі. Між тим на підставі конкретних фактів, окремих його зауважень про участь військовиків у національно-визвольному русі досліджуваного періоду, а також розмірковування, викладені у публіцистичних статтях 1917 – початку 1918 рр., засвідчують, що М. Грушевський все ж не випускав із поля зору військовий фактор у державотворчих процесах.

Метою статті є концептуальний аналіз поглядів Голови Центральної Ради М. Грушевського на проблему ролі військового фактора в українському національно-визвольному русі періоду 1917 – першої половини 1918 рр., а також його бачення значення і місця національних Збройних Сил у побудові демократичної Української держави.

Позиція М. Грушевського щодо державного статусу України зазнала змін. Після повалення самодержавства в Росії він вважав, що оптимальною формою державного статусу України має бути автономія у федеративній Російській республіці. До компетенції загальнодержавних органів, на його переконання, має належати і «завідання війсьними силами республіки» [13, с. 133]. Відтак, федералістські погляди лідера Центральної Ради виключали можливість створення національних Збройних Сил. Проте розвиток політичної ситуації в Україні вимагав їх корегування. Річ у тім, що утворення Центральної Ради викликало великий резонанс власне у середовищі солдатів-українців. Сам М. Грушевський визнавав, що ті організаційні завдання, що їх поставила Рада, «викликали найбільший рух у війську, який послужив на найближчі місяці найсильнішою розчинною для українського руху» [5, с. 16]. «Се зрозуміло, – продовжував він. – У військах зібралася вся сила, весь цвіт нашого народу. Війна відірвала від місць... коло 4-х мільйонів наших людей. А хоч розкидала їх по величезному просторі – по всьому фронту, від Балтійського моря до Чорного, по запасних частях до самого Уралу і за Уралом, то все-таки в різних частях знаходилися великі купи свідомих українських людей, які почали гуртуватися в організації, виясняти менш свідомим землякам завдання, які висуває нинішня хвиля, і способи їх здійснення» [14, с. 10-11]. За визнанням М. Грушевського, бурхливе розгортання національного руху в армії не було несподіванкою, проте «більш несподівано було, що цей рух вилився в домаганні формувати нові українські військові частини та переформовувати і виокремлювати їх в особні армії» [5, с. 16]. Таким чином, український військовий рух одразу ж після своєї появи з весни 1917 р. став не тільки органічною складовою загальнонаціонального руху, але і його генератором. У перші післяреволюційні місяці М. Грушевський хоча й доволі часто у своїх виступах звертався до солдатів-українців, однак намагався уникати натяків, що вони можуть стати до лав української армії, називав їх «представниками озброєного українського народу», котрі

мали бути взірцем дисциплінованості й прикладом одностайної та організованої підтримки своїх домагань» [6, с. 56]. Іншими словами, Голова Центральної Ради апелював до українських воїнів не як до мілітарної, а моральної сили, на яку та може опертися.

Вперше М. Грушевський на практиці зіткнувся із проблемою формування українізованих частин у квітні 1917 р., коли за ініціативи військового клубу імені гетьмана Полуботка у Києві 3 тис. солдатів-українців, які зібрались у запасній ополченській бригаді і зажадали від командувача Київською військовою округою визнання їхньої частини першим українським полком імені гетьмана Б. Хмельницького. На ці події вкрай негативно відреагували усі російські урядові і громадсько-політичних чинники. Як писав з цього приводу М. Грушевський, «перед очима революційних комітетів стала страшна перспектива «оголення фронту»: що українці-солдати підуть з фронту, аби під приводом формування в українські полки сидіти в тилу й ухилитися від військової служби! Українську Центральну Раду підозрювали в тім, що вона хоче опертися на військові сили, починає формування української автономії від таких мало демократичних речей, як власна армія...» [11, с. 30]. Центральну Рада та її провідників звинувачували «в нещирім або хиткім поводженні, що коли вона не сама веде український військовий рух, то дозволяє його вести непевним людям» [11, с. 30]. Незважаючи на те, що ініціаторами створення полку були самостійницькі кола, М. Грушевський також змушений був давати пояснення з цього приводу на спеціально скликаній нараді виконавчого комітету Київської Ради солдатських і офіцерських депутатів 29 квітня 1917 р. Він заявив, що питання про формування національних частин першими порушили поляки, а «тепер українці з фронту вимагають прояву нашої активності в справі формування українських частин, загрожуючи прийти сюди. І ми повинні це зробити, зробити не через бажання наложити на все національний відбиток, але тому, що умови тепер поза нами, тому, що зараз на карті стоїть захист Батьківщини.

Коли армія дізнається про сформування українських частин, вона піде за нами, у протилежному випадку буде незгода» [4].

Відтак, Голова Центральної Ради констатував вимушеність йти на створення українських частин задля оборони усієї країни, що впливало із його федералістських поглядів. У той же час прецедент формування військ за національним принципом чи ще далі – територіальним явно їм суперечив, адже не поміщався в автономні рамки яких той дотримувався разом із більшістю Центральної Ради. Тим часом лавиноподібне наростання процесів українізації колишньої імперської армії, що вилилося у стихійне виділення з неї українських за складом частин і тенденція оформлення цього руху в організаційні структури спонукали М. Грушевського уважніше поставитись до нього. Перший (18-21 травня) та другий (18-23 червня) Всеукраїнські військові з'їзди за визнанням М. Грушевського, «вперше дали поняття про справжні розміри українського руху» [5, с. 17]. Одначе потрібно зауважити, що для нього український військовий рух насамперед був моральною, а не мілітарною опорою у «загальнополітичних домаганнях» Центральної Ради, що зводились до отримання Україною «широкої автономії» [5, с. 17].

М. Грушевський, будучи загальновизнаним лідером українського національного руху, користувався незаперечним моральним авторитетом серед військовиків. Він обирався почесним головою військових з'їздів, входив до їх президій. У той же час, обстоюючи концепцію автономного статусу України і заміни постійної армії народною міліцією, він не міг чітко сформулювати своє ставлення до перспектив українського військового руху у поточний політичний момент. Проте, аналізуючи його виступи на військових з'їздах, варто наголосити, що вони не мали такого яскраво вираженого антимилітаристського спрямування, як у В. Винниченка. Очевидно, що Голова Центральної Ради намагався мирним шляхом домогтись від Тимчасового уряду легітимізації її статусу, а його позиція до військового руху зводилась до того, аби не надавати йому радикального спрямування, як того бажали самостійницькі угруповання.

Разом з тим він усвідомлював, що той перетворився у поважний засіб тиску на російську владу у Петрограді, і його потрібно використати, щоб добитися поступок російського уряду. Позиція М. Грушевського у військовому питанні у міру наростання українського військового руху набирала більш окреслених обрисів. Під впливом стихійної українізації, що охопила стару імперську армію, вимог сформованих делегатами першого та другого Всеукраїнських військових з'їздів він не лише підтримав ідею формування українізованих частин, але й став схилитись до більш рішучого кроку – обґрунтовує потребу створення національно-територіальної армії. Ця ідея проходить наскрізною ниткою у статті «Чорна пляма», якою він відгукнувся на провал червневого 1917 р. наступу Південно-Західного фронту і вчиненого російською армією під час відступу з Галичини погрому цивільного населення.

Він ставить питання, яким чином могло статись так, що у погромі української людності брали участь і солдати-українці. Відповідаючи на нього, М. Грушевський вказує на помилки, які були допущені Тимчасовим урядом. Перша полягала у тому, що той не допустив «перетворення армії по територіальному принципу, себто вилучення вояків в окремі військові часті...». Далі М. Грушевський розвиває думку про користь, що випливала б із неї: «Були б одноцільні українські часті, зв'язані душею і серцем з краєм, з фронтом і з отсею самою Галичиною; вони підлягали б національній дисципліні, вони були б зв'язані з українізованим своїм офіцерством і не за страх, а за совість сповняли розпорядження українських органів управи – Генерального Секретаріату і Генерального військового комітету...» [6, с. 57]. Інша фатальна помилка, яка спричинила погром у Галичині, на його думку, полягала у тому, що Центральна Рада і Генеральний військовий комітет мали лише «моральний авторитет без усякого активного впливу на організацію оборони нашого краю, на формування українських частей, їх начальства і т.ін.» [6, с. 57]. Іншими словами, керманіч Центральної Ради дав зрозуміти, що без власної військової

адміністративної машини неможливо перетворити розпорошені українізовані частини у боездатну армію. Таким чином, М. Грушевський уже в липні 1917 р. висунув конкретні вимоги у галузі військового будівництва – Україна повинна мати власну територіальну армію, яка б підпорядковувалася українським органам влади. Щоправда важко уявити собі, як це могло поєднуватись із автономною концепцією української державності, за яку тоді ратував Голова Центральної Ради. В разі її реалізації Україна неминуче б перетворилась на суверенну державу з усіма її атрибутами, чи не найважливішим з яких виступала б власна армія.

У контексті досліджуваної проблеми варто порушити й такий аспект, як сприйняття М. Грушевського військовим середовищем. Вище уже зазначалось, що після повалення царизму загал українства визнавав його своїм лідером. Не зважаючи на відсутність у нього чітко виробленої військової програми й задекларованої ним прихильності до ідеї заміни регулярної армії міліційною, українські військовики усе ж ставились до нього як до морального авторитета. У своїх «Споминах», описуючи події, пов'язані із переговорами Центральної Ради із російськими міністрами 11-14 липня 1917 р., які приїхали до Києва, щоб полагодити конфлікт, пов'язаний із самочинним проголошенням автономії України першим Універсалом, М. Грушевський згадує, що майже 20 тис. українських солдатів пройшли церемоніальним маршем повз будинок Центральної Ради, влаштувавши гучну овацію йому, В. Винниченку і С. Петлюрі. Про його популярність серед військовиків свідчить ще один факт. В середині липня до нього прибула делегація від солдатів-українців, які із Саратова виїхали на фронт. Під час зупинки ешелону в Києві вони відвідали Голову Центральної Ради і заявили, що проголосили себе полком його імені. «Прикро було мені прив'язувати своє ім'я до полку, – писав потім М. Грушевський, – але не мав я й духу відмовити. Якби я мав змогу – я б сей полк мого імені розіслав додому, орати, і сіяти, і творити життя?..» [10, № 10, с. 146]. Контакти між полком і його «патроном» не припинялися й надалі.

М. Грушевський опинився у полі зору радикально налаштованих військовиків під час інспірованого самостійниками виступу полку імені гетьмана Полуботка 17-18 липня 1917 р. Він мав на меті змусити Центральну Раду перейняти усю повноту влади у Києві і проголосити незалежність України. Як свідчить М. Грушевський, до його дому прибула делегація полуботківців і зажадала, щоб той їхав з ними. «На що я був потрібний, – пише він, – чи хотіли мене арештувати, чи взяти заложником, чи навпаки – хотіли мене інтронізувати як київську владу, зісталось невідомим» [10, № 10, с. 147]. Очевидно, останнє було найбільш правдоподібним, адже М. Грушевського на той час було ніким замінити. Попри непослух, виявлений полуботківцями, останній не виявляв до них свого ворожого ставлення. У цих же «Споминах» він подає свої враження під час роззброєння бунтівників: «Я не мішався до сих справ – просидів кілька годин в великій залі Ц[ентральної Ради] й був свідком як приводили арештованих полуботківських старшин, відбираючи зброю і набої, котрими вони були обвантажені вище самої можливості; се були молоді хлопці, робили симпатичне враження» [10, № 10, с. 148].

Цікавим є й питання оцінки М. Грушевським боєздатності українізованих частин. Вони зроблені ним у «Споминах», відтак, вже після поразки Центральної Ради. Під час обстрілу російськими кірасирами і донськими козаками ешелонів полку ім. Б. Хмельницького 8 серпня, який з Києва вирушав на фронт, було вбито 16 і поранено 30 українських солдатів. Російське командування погрожувало цілком припинити українізацію армії, погрожувало Генеральному військовому комітетові, що той вносить безлад в армію. Інцидент загрожував перерости у відкритий конфлікт. Проте українська сторона обмежилася формальним протестом і не відважилася на якісь більш рішучі кроки. Аналізуючи ці події, М. Грушевський зазначав, що цей інцидент «з'ясовував, який слабкий і нездатний до боротьби матеріал було се наше українське військо, з котрим так носились наші націоналісти (йдеться про самостійників на чолі з М. Міхновським. – *В.Г.*), такі надії покладано, і воно саме раз у раз гіпнотизувало наше

громадянство гучними фразами про свою готовність підтримати український рух, Центральну Раду, українських провідників і боронити їх до останнього. Ся українська гвардія, що давала себе обстрілювати і не виявила ніякого інстинкту самооборони; сі вояки й старшини, які давали себе ображати, бити, забивати, не виявивши хоч би якоїсь елементарної реакції, – і то не десь в лісі, а на очах свого полку, своїх сотень в таким значнім зборі; сі вояки, що подіставали рани від попечення, ховаючись під локомотивами від обстрілу. Все се було дуже серйозною осторогою і дуже сумною прогнозою на будуще» [10, № 11, с. 118]. М. Грушевський усвідомлював, що навіть ті українські полки, що вже виділились із старої армії, несуть на собі її вади: втому від чотирирічної війни, розклад, і, як наслідок, втрату боєздатності. «Українське вояцтво – се річ головна і рішаючи, – зовсім не виявляло бойової революційної енергії. Воно радо відзивалося на революційні кличі, котрі зводили його з фронту, віддаляли необхідність воюватись і битись, але дуже слабо реагувало до покликів до бою з ким би то не було. Було втомлене військо і не здатне битися далі під яким-будь прапором і гаслом» [10, № 10, с. 124].

Агресія більшовицької Росії проти УНР взимку 1917 – 1918 рр. докорінно вплинула на концепцію військової політики Центральної Ради та її лідера, переконала їх у необхідності створення регулярної, дисциплінованої і боєздатної армії. Вже у березні 1918 р. після вигнання російських військ з Києва Військове міністерство УНР оголосило полк УСС гвардією Армії УНР [1, с. 53]. Можна припустити, що було це зроблено за узгодженням із самим М. Грушевським, оскільки УСС ставали його особистою охороною [18, с. 68]. Красно-мовним підтвердженням того є еволюція поглядів самого М. Грушевського. У статті «На порозі нової України» він хоча й надалі доводив, що «нормальною формою охорони для держави являється всенародна міліція», усе ж визнав її недостатність для гарантування безпеки держави. Виходячи з аналізу міжнародного становища України Голова УНР дійшов висновку, «що відразу, при тій дезорганізації, яку ми маємо всередині, і при тих небезпеках, які чигають на нас

з усіх сторін навколо, міліційна служба нас не забезпечить від спекуляцій на нашу слабкість, і нам якийсь час буде доконче потрібна хоч невелика, але добра, тверда, дисциплінована армія». Водночас він не відкидав у майбутньому ліквідації регулярної армії, а вважав, що «постійна армія являється... інститутом переходовим, тимчасовим..., його існування буде коротше, чим краще він сповнить свої завдання» [7, с. 174].

Попри всі застереження М. Грушевського на перший план виходить усвідомлення потреби регулярної національної армії як гаранта державного суверенітету. Притому він наголошував на необхідності уважного ставлення суспільства до потреб Збройних Сил. «Треба, – писав він, – раз поставитись до армії не як до якоїсь свалки, куди скидаються найменш цінні, на ніщо краще не придатні елементи, а як до окраси держави і нації, її почесної варті, куди йде все, що найкраще, найбільш перейняте щирим, серйозним відношенням до держави, її демократичних і національних завдань» [7, с. 174]. Цікавими є думки М. Грушевського щодо статусу офіцера Української армії. Кадровий офіцерський корпус, стверджував він, має «складатися з елементів ідейних, культурних, інтелігентних», з високим рівнем освіти, а також добрим матеріальним забезпеченням. В армії повинна утвердитися дисципліна, але «щоб відносини до козаків були близькі, щирі, братерські – щоб при формально твердій дисципліні і субординації армія мала дійсно демократичний характер по суті» [7, с. 174].

М. Грушевський акцентував увагу і на необхідності технічної підготовки армії, доведеної «до рівня сучасних вимог». Для утримання належної її боєздатності потрібні значні кошти, які змушені жертвувати громадяни країни. Але все це необхідне, бо від «сього, – писав він, – залежить вся дальша доля нашої держави, нашої нації, нашої культури, демократичних і соціальних здобутків трудящих мас» [7, с. 174].

Наведені висловлювання Голови УНР засвідчують різкий поворот в офіційній державній політиці у військовій сфері. Якщо ще декілька місяців назад для соціалістичних партій Центральної Ради поняття постійної армії

і демократії являли собою несумісні речі, то тепер умовою збереження останньої стала наявність в Україні боездатних регулярних Збройних Сил. Проте усвідомлення того прийшло надто пізно, коли утвердження і розбудова національних Збройних Сил, як і усїєї держави, проходили в умовах німецько-австрійської військової присутності.

Висновки. Аналізуючи публіцистику М. Грушевського та його діяльність у період головування у Центральній Раді, можна констатувати :

– теоретичні погляди М. Грушевського щодо військового будівництва не виходили поза доктринальні установки провідних соціалістичних партій Центральної Ради у цьому питанні, тобто обстоювали тезу заміни регулярної армії народною міліцією;

– Голова Центральної Ради надавав великого значення українізації старої імперської армії, вбачаючи у ній передусім моральний чинник, який можна використати для тиску на російський Тимчасовий уряд для досягнення автономного статусу України;

– практична підтримка М. Грушевським руху за українізацію імперської армії своєю логікою вела до її переформатування на засадах національно-територіального принципу, а відтак, до створення підвалин Збройних Сил України;

– на завершальному етапі своєї політичної кар'єри М. Грушевський дійшов висновку про необхідність створення боездатної регулярної армії як гаранта суверенітету Української держави і запоруки її демократичного розвитку.

1. *Бойків О.* Командир – Державний муж – Творець організованого націоналізму / О. Бойків // Організація Українських Націоналістів. Зб. статей у 25-ліття ОУН. 1929–1954. – Видання Першої Української друкарні у Франції, 1955. – С. 49–68.
2. *Верстюк В.Ф.* М.С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради / В.Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 37–50.
3. *Винар Л.* Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років, як джерело до вивчення життя і творчості / Л. Винар // Український історик. – 1974. – № 01-03-41-43. – С. 104–135.
4. Воин свободной России. – 1917. – 20 апреля.

5. *Грушевський М.* Новий період історії України за роки від 1914 до 1919 / Упор. А.Ф. Трубайчук. – К.: Либідь, 1992. – 46 с.
6. *Грушевський М.* Твори у 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич. – Т. 4. – Кн. І.: Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918). – Львів: Світ, 2007. – 432 с.
7. *Грушевський М.* На порозі Нової України. Гадки і мрії / М. Грушевський // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – К.: Т-во «Знання». – С. 133–178.
8. *Грушевський М.* Очищення огнем / М. Грушевський // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – С. 196–198.
9. *Грушевський М.* Промова під Центральною Радою на похороні січовиків студентського куреня 19 березня / М. Грушевський // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – С. 202.
10. *Грушевський М.С.* Спомини / М.С. Грушевський // Київ. – 1989. – № 10. – С. 122–158; № 11. – С. 113–155.
11. *Грушевський М.* Україна і Росія. Переговори в справі нового ладу (липень-серпень 1917 р.) / М.С. Грушевський // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – С. 25–38.
12. *Грушевський М.* Українська самостійність й її історична необхідність / М. Грушевський // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – С. 194–196.
13. *Грушевський М.* Якої автономії ми хочемо / М. Грушевський // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – С. 121–133.
14. *Грушевський М.* Українська Центральна Рада й її Універсал / М. Грушевський // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – С. 5–24.
15. *Копиленко М.Л., Копиленко О.Л.* М.С. Грушевський і деякі проблеми розбудови Української держави / М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленко // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 28–36.
16. *Солдатенко В.Ф.* Внесок М. Грушевського в концепцію української революції / В.Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 3–27.

17. *Тельвак В.В.* П'ять ювілеїв Михайла Грушевського / В.В. Тельвак // Український історичний журнал. – 2016. – № 2. – С. 4–50.
18. *Хома І.* Історія військового формування Січових стрільців (1917–1919 роки) / І. Хома. – Львів: Вид. Львівської політехніки, 2016. – 240 с.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2016 р.

Рецензент: *В.І. Чура*, доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

Голубко В.Е.

МИХАИЛ ГРУШЕВСКИЙ О РОЛИ ВОЕННОГО ФАКТОРА В ПРОЦЕССАХ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА ЦЕНТРАЛЬНОЙ РАДЫ

В статье освещаются взгляды М. Грушевского на место и роль украинского военного движения в государственном строительстве Центральной Рады. Автор обращает внимание на концептуальные проблемы военного строительства в Украинской Народной Республике, поднятые М. Грушевским.

Ключевые слова: Центральная Рада, украинизация русской армии, Армия УНР, военное строительство.

Holubko V.

THE OPINION OF MYKHAYLO HRUSHEVSKY CONCERNING THE ROLE OF THE MILITARY FACTOR IN THE STATE BUILDING PROCESS OF THE CENTRAL COUNCIL

The article is about the opinion of Mykhaylo Hrushevsky concerning the role of the military movement in the state building process of Ukrainian Central Council. The author pays special attention to conceptual issues of military development in the Ukrainian People's Republic raised by Hrushevsky.

Key words: Central Council, Ukrainization of Russian Army, the Army of the Ukrainian People's Republic, military development.